

مقایسه‌ی مقدمات نماز در اسلام و زرتشت

چکیده: در آیین زرتشت و اسلام، هر فرد مکلف لازم است روزانه پنج نماز به جای آورد. در هر دو شریعت برای ورود به نماز مقدماتی لازم است که انجام آنها بر نمازگزار واجب است. این پژوهش با تحقیق کتابخانه‌ای به بررسی تطبیقی مقدمات نماز در این دو شریعت آسمانی پرداخته است. همچنین اشتراکات و تمایزات مقدمات نماز در این دو شریعت بررسی شد. روشن شد که اصول مقدمات، که پاکی و طهارت ظاهری و باطنی نمازگزار، و متعلقات او از قبیل پاکی مکان و لباس نمازگزار است؛ در هر دو شریعت مشترک است. تمایزاتی هم میان این دو شریعت وجود دارد. در زرتشت لباس مخصوصی برای اقامه‌ی نماز لازم است اما اسلام لباس خاصی تعیین نکرده است. زرتشتیان در نزدیکی آتش از نقاب استفاده می‌کنند که در اسلام نیامده است. جهت قبله‌ی زرتشتیان نور و روشنایی است اما جهت قبله‌ی مسلمانان کعبه است. اسلام، اذان و اقامه را مقدمه‌ی مستحبی نماز میدانند اما در زرتشت مشابه آن تعیین نشده است.

کلیدواژه‌ها: زرتشت، اسلام، نماز، مقدمات، طهارت و پاکی.

دکتر عبدالمجید طالب‌تاش

دانشیار

دانشگاه آزاد اسلامی کرج

M.shahramnia@yahoo.com

سعید ششگل‌نژاد

(نویسنده‌ی مسئول)

دانش‌آموخته‌ی کارشناسی ارشد علوم قرآن

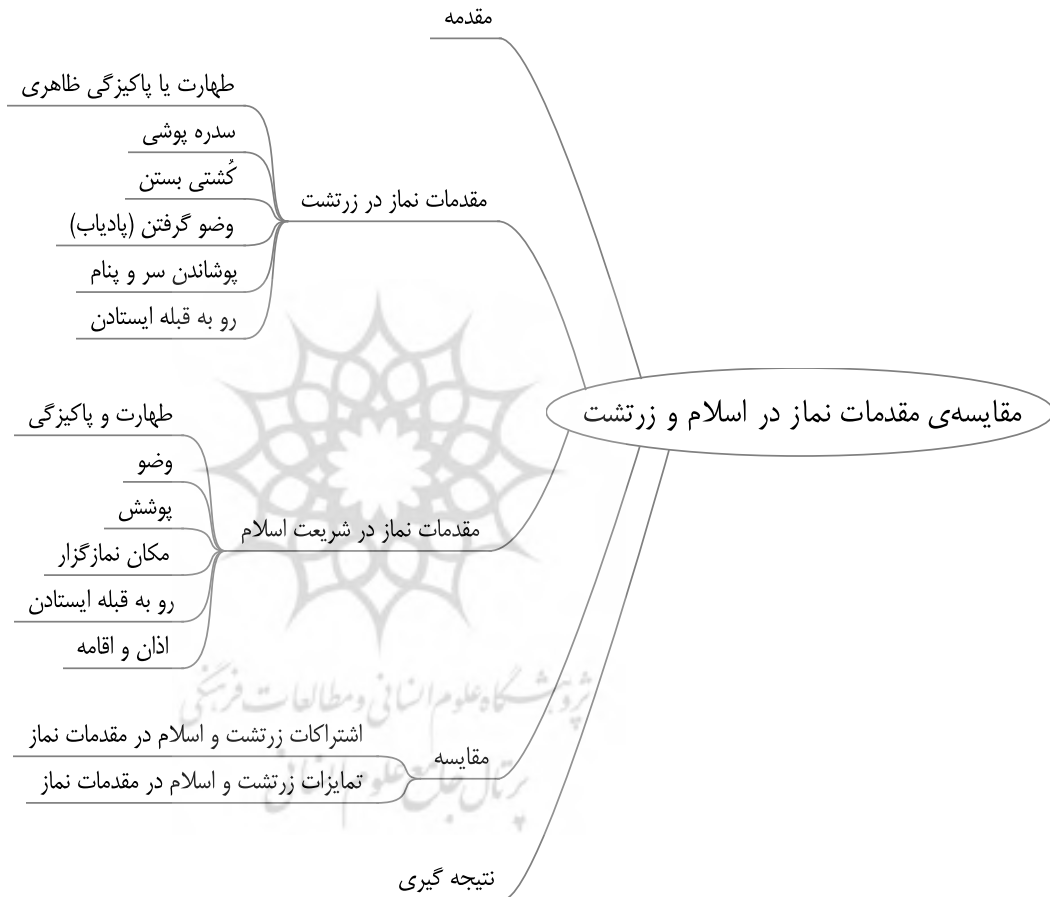
و حدیث

دانشگاه آزاد اسلامی کرج

پیشینه‌ی مقاله

دریافت: ۹۴/۰۵/۱۸

پذیرش: ۹۴/۰۹/۳۰

۱. مقدمه

عبادت خداوند یکتا و ترک پرستش غیر او، یکی از اصول تعالیم پیامبران الهی است؛ چرا که تعالیم هیچ پیامبری از عبادت خالی نبوده است؛ دلیل این امر آن است که پرستش یکی از نیازهای فراگیر بشر است. بر همین اساس نماز در اسلام و زرتشت، سرلوحه‌ی همه‌ی تعلیمات است (واعظی نژاد، ۱۳۷۴ ش، ص ۴۶).

در آیین زرتشت، هر زرتشتی مکلف است پنج نماز روزانه به جای آورد. مراسم نماز خوانی تنها در چند دقیقه صورت می‌پذیرد؛ اما تکرار منظم آداب و وظایف آن، نشانه‌ی رویکرد عبادت محور دین زرتشت است. پیش از ظهور زردشت، نزد ایرانیان سه گاه روز، یعنی بامداد و نیمروز و شامگاه، برای نماز و عبادت اهمیت داشت. آنان این سه گاه روز را به دو بخش تقسیم می‌کردند: یکی صبحگاه یا «هاونی» که تحت حمایت «میثره» بود و دیگری، بعد از ظهر یا اوزیره که تحت حمایت اهوره‌ی برادر وی، یعنی «اپام نپات» قرار داشت. شب، سومین بخش را تشکیل می‌داد که آن را «آویسروتره» می‌نامیدند و این بخش از آن فرّوشی‌ها یا همان روان‌های مردگان بود. زردشت دو بخش دیگر هم بر آن افزود و پیروانش را ملزم کرد که طبق آن، در شبانه روز پنج نوبت نماز بگذارند. زردشت، به این روش، هم بخش‌های روز و هم فصل‌های سال را به کار گرفت تا آموزه‌های بنیادین خود را در ذهن پیروانش به خوبی تثبیت کند (بویس، ۱۳۸۱ ش، ص ۵۷).

اسامی و اوقات این نمازهای پنجگانه بدین ترتیب است:

• هاوَنگاه؛ نمازگاه هاون (یا هاونی): از سر زدن خورشید تا نیمروز.

• رَپیتوینگاه؛ نمازگاه رپیتون: از نیمروز تا پسین (عصر)

- اُزیرینگاه؛ نمازگاه اُزیرن: از پسین تا فرورفتن خورشید (شامگاه)
 - اویسر و اُثریمگاه؛ نمازگاه اویسر و اُثریم: از شامگاه تا نیمه شب.
 - اُشهینگاه؛ نمازگاه اوشهن: از نیمه شب تا هنگام برخاستن خورشید (دوستخواه، ۱۳۴۳ ش، ص ۳۳۶).
- نام پنج هنگام نمازهای یومیّه و شبانه روز زرتشتیان از نام فرشتگانی که نگاهبان و پاسدار این هنگام‌ها هستند، گرفته شده است (همان، ص ۳۳۷).
- در اسلام نمازهای واجب یومیّه که خواندن آن هر روز برای هر مسلمانی تکرار می‌شود شامل پنج نماز است: نماز صبح، ظهر، عصر، مغرب، عشاء.
- نماز صبح: دو رکعت است و وقت آن از اول طلوع فجر صادق است تا طلوع آفتاب و فجر صادق همان سپیده‌ی صبح است که در افق پهن می‌شود.
 - نماز ظهر: چهار رکعت است که وقت آن از اول ظهر است تا موقعی که به اندازه‌ی خواندن نماز ظهر بگذرد.
 - نماز عصر: این نماز نیز هم‌چون نماز ظهر چهار رکعت است که وقت آن پس از اذان ظهر به اندازه خواندن چهار رکعت تا موقعی که به اندازه خواندن یک نماز به غروب آفتاب باقی مانده باشد.
 - نماز مغرب: این نماز سه رکعتی بوده و مغرب موقعی است که قرص آفتاب در افق پنهان شود و وقت مخصوص نماز مغرب از اول مغرب است.
 - نماز عشاء: این نماز، چهار رکعت است و وقت مخصوص نماز عشاء موقعی است که به اندازه‌ی خواندن نماز عشاء به نصف شب باقی مانده باشد (خمینی، ۱۳۶۸ ش، ج ۱، ص ۲۴۷؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۸ ش، ص ۱۳۳).
- هم زرتشت و هم اسلام برای برپایی نماز مقدماتی ذکر کرده‌اند که در تعیین این مقدمات، میان زرتشتیان با مسلمانان مشابهت‌هایی مشهود است؛ همین مشابهت انگیزه‌ی نگارش این پژوهش شد. از این‌رو با تحقیقات کتابخانه‌ای و تتبع

در متون مکتوب این دو آیین به بررسی مقدمات نماز در این دو شریعت پرداختیم و بر آن شدیم تا مشترکات و امتیازات آن، در این دو شریعت را بازخوانی کنیم. شناخت تطبیقی مقدمات نماز به عنوان عمل عبادی مشترک میان این دو شریعت، از یک سو تقویت هم‌زیستی آگاهانه و معرفت‌گرایانه‌ی پیروان آنها را سبب می‌شود و از سوی دیگر ارزش‌های متعالی نماز را به عنوان پایه‌ای بنیادین در این دو شریعت می‌نماید.

۲. مقدمات نماز در زرتشت

هر فرد مؤمن به آیین زرتشت، می‌بایست پیش از به جای آوردن هر نماز آدابی را به عنوان مقدمات نماز رعایت نماید که به قرار زیر است:

۱.۲. طهارت یا پاکیزگی ظاهری

در آیین زرتشت، نمازگزار باید به پاکی ظاهری توجه نماید که بدن و پیرامون او را در بر می‌گیرد. زرتشتیان باور دارند که هر جسمی که از بدن جدا می‌شود ناپاک است؛ بنابراین شایسته نمی‌دانند که نمازگزار پس از اصلاح و یا چیدن ناخن، بدون حمام گرفتن نماز به جای آورد. هم‌چنین بر این عقیده‌اند که پیرامون فرد نمازگزار می‌بایست به شعاع هفت متر از هرگونه آلودگی دور باشد (بهی، ۱۳۹۰ ش، ص ۱۳). بر همین اساس می‌بایست فرد مؤمن با شستن غبار از رخسار و شستن دست و پاها خود را برای نماز مهیا سازد (بویس، ۱۳۸۱ ش، ص ۵۸). پاکی و طهارت پیش از نماز در چند محور نمود پیدا می‌کند که به قرار زیر است:

۱. پاک ساختن تن از هرگونه کثافت و نجاست. ۲. پاکی لباس از هرگونه پلیدی و نسا (خون، چرک دمل، موی) و هیرنسا (پیراهن سفید و پنبه‌ای). ۳. شستن دست و صورت که وضو نامیده می‌شود. ۴. پاک بودن جای نمازگزار از هرگونه پلیدی و نسا به طوری که محل نماز تا چهل گام و حداقل تا سه گام اطراف آن پاک و تمیز باشد. ۵. پاکی مکان نمازگزار؛ یعنی مکان نماز غصبی نباشد و آن را به زور از کسی نگرفته باشد، یا از پول دزدی نخریده باشد (حسین زاده، ۱۳۹۰ ش، ص ۱۸۳، غرق‌ی و نیکبخش، ۱۳۸۸ ش، ص ۱۱۵).

ملاحظه می‌شود که دامنه‌ی طهارت برای نمازگزار گسترده است و بدن، لباس، مکان نمازگزار و حتی اطراف آن را در بر می‌گیرد. این رویکرد به آداب نماز حکایت از این دارد که نمازگزار می‌بایست در فضایی آرام و در عین حال پاک به نماز بایستد که در فرایند تأثیرگذاری نماز در زندگی یک زرتشتی اثر گذار است؛ زیرا نمازگزاری که می‌بایست این حدود را برای ایستادن به نماز مراعات کند، به طور طبیعی به نوعی مراعات این امور در دیگر مقاطع زندگی ملکه او می‌شود.

۲.۲. سدره پوشی

سدره پوشی از نشانگان بیرونی آیین مزدیسناست. سدره^۱ پیراهنی گشاد و سفید رنگ و بدون یقه است که زرتشتیان آن را در زیر دیگر لباس‌های خود می‌پوشند. جلوی سدره از گریبان تا به پایین چاکی دارد که تا سینه می‌رسد و در انتهای آن کیسه کوچکی به نام کیسه کرفه است که اعمال نیک زرتشتیان در آن جای می‌گیرد و اگر پوشنده‌ی آن به تمام عقاید زرتشت حقیقتاً مومن باشد و اعمال نیک بسیار انجام دهد به واسطه‌ی این کیسه که کم‌کم پر شده است در دنیای واپسین و در بهشت، گنجینه‌ای عظیم خواهد داشت (میرفتاح، ۱۳۸۸، ش، ص ۷۸). سدره پوشی بین سنین هفت تا پانزده سالگی و طی مراسمی توسط موبد صورت می‌پذیرد که بعد از آن، فرد رسماً در جامعه‌ی مذهبی زرتشتی پذیرفته می‌شود و همواره باید سدره و کشتی را به تن داشته باشد و نمازهای روزانه را به جای آورد (حسین زاده، ۱۳۹۰، ش، ص ۱۸۸).

تعبیر اوستایی واژه‌ی سدره، کلمه وهومنووستره^۲ به معنای لباس نیک است. در کتاب پهلوی واژه‌ی شپیک^۳ به جای سدره به کار رفته است (میرفتاح، ۱۳۸۸، ۷۸). سدره در حقیقت جامه‌ی ستایش و پیروی از اهورامزدا و به منزله‌ی زره جوشنی است که پوشنده را از شر بدی‌ها و ناراستی‌های درونی و صفات ناشایست در امان می‌دارد و سفیدی آن یادآور

1. Sedra

2. Vahamānu vastra

3. Shapik

پاکی و بی‌آلایشی است که لایق زرتشتی واقعی است. سدره، نه درز دارد. دو درز دو طرف که جای دوخت دو بخش جامه یعنی بخش سینه و بخش پشت به هم می‌باشد و نشانی از یگانگی پدر، مادر و نیاکان و فرزندان یا یگانگی میان پیران و جوانان می‌باشد. دو درز اتصال گریبان و گروه که نشانه‌ی وظایف و اعمال انسان است. دو درز کوچک که در پایین و در کنار دو درزی که پشت و سینه را با هم یکی می‌کند و نشانه‌ی همبستگی کوچکتران و بزرگتران، ثروتمندان و فقیران است؛ یعنی اینکه همواره باید مستمندان و نیازمندان را نیز مد نظر قرار داد. در نهایت درزی که در پایین سدره به شکل دایره گرداگرد جامه است و نشانه‌ی آمدن آدمی از سوی اهورامزدا و بازگشت به سوی اوست (حسین زاده، ۱۳۹۰ ش، ص ۱۸۸).

این آداب، متحد سازی زرتشتیان در هنگام نماز جمعی را به همراه دارد که نمازگزاران را در محیطی معنوی قرار می‌دهد و فضای معنوی نماز را افزایش می‌دهد لکن باورهایی که درباره‌ی درزهای لباس وجود دارد و همین طور کیسه‌ی کرفه که در انتهای سدره قرار دارد که معتقدند اعمال نیک زرتشتیان در آن جای می‌گیرد، قابل تأمل است؛ چرا که این رویکرد به رفتار نیک و ذخیره سازی آن در کیسه، تا حدودی زمینه را برای ماده‌انگاری رفتارهای دینی و پاداش‌های اخروی فراهم می‌کند؛ بخصوص که این لباس در حقیقت به منزله‌ی زره و جوشنی است که نمازگزار و زرتشتی را از بدی‌ها و آلودگی‌ها مصون می‌دارد.

۳.۲. کشتی بستن

روایات باستانی حاکی از آن است که زردشت در پانزده سالگی نزد آموزگاری تعلیم یافت و از او کشتی^۱ دریافت نمود. کشتی نام کمر بند مقدس زرتشتیان است شبیه به زنار هندوها که این شباهت در دو مذهب زرتشت و هندو قابل بررسی می‌باشد (بی‌ناس، ۱۳۵۴ ش، ص ۳۰۲). رسم کشتی بستن را به جمشید نسبت داده‌اند (مشکور، ۱۳۶۳ ش، ص ۱۵) چنان که در متون مذهبی زرتشتی آمده است که جمشید رسم کشتی بستن را نهاد. هم‌چنین نقل است که این رسم قبل

از ظهور زرتشت در میان آریاییان جاری بوده و زرتشت آن را به رسمیت شناخت و مقرر کرد که طبق آیین، آن را به روی سدره به کمر ببندند. زرتشتیان معتقدند که در هر جای دنیا اگر کرداری نیک از یک زرتشتی سرزند، همه کسانی که کشتی بسته‌اند از آن ثواب بهره‌مند می‌گردند (حسین زاده، ۱۳۹۰ ش، ص ۱۸۹).

هنگامی که یک کودک به سن پانزده سالگی می‌رسید از سوی پیشوایان اجتماع از او آزمونی به عمل می‌آمد و اگر در این آزمون کامیاب می‌شد به او گواهی نامه‌ای می‌دادند که همان «کشتی» بود و پس از گرفتن این گواهی نامه، اجازه‌ی شرکت در اجتماعات و تشکیل خانواده را داشت. زرتشت، این آیین پسندیده را پذیرفت و با اضافه کردن «سدره» آن را به عنوان نشانه‌ی ظاهری یک فرد زرتشتی قرار داد. امروز نیز سدره و کشتی بین زرتشتیان به عنوان گواهی نامه‌ی امور دینی به شمار می‌رود و کودکان زرتشتی در ۱۵ سالگی پس از آموختن اوستا و سخن‌های بایسته‌ی دینی، سدره پوش می‌شوند (منوچهری‌پور، ۱۳۹۰ ش، ص ۴۷). کشتی، کمربندی است از پشم گوسفند که در هنگام نماز، آن را از کمر باز کرده و دوباره به کمر می‌بندد (به این عمل کشتی نو کردن گویند). کشتی در اوستا آیویا آنگه‌ن نام دارد (همان، صص ۴۶-۴۵).

کشتی مشتمل بر ۷۲ نخ تافته شده است که اشاره بر ۷۲ بند یسنا می‌باشد. آن ۷۲ نخ به ۶ قسمت ۱۲ رشته‌ای تقسیم شده که اشاره به شش چهره‌ی امشاسپندان است (منوچهری‌پور، ۱۳۹۰ ش، ص ۱۰۳ - گرشویچ، ۱۳۸۷ ش، ج ۲ و ص ۷۹۸) که ۱۲ ماه سال است و الگوی رفتاری زرتشتیان می‌باشد و سرانجام ریسمان را باید ۳ دور به کمر داد و این سه دور یادآور سه واژ (واژه)، یعنی: هومت، هوخست و هورشت (اوشیدری، ۱۳۷۱ ش، ص ۳۲۹). در موقع بستن کشتی باید این سه واژه را در نظر داشت. ریسمان را باید چهار گره زد. در گره زرتشتیان گواهی می‌دهند به خدای یگانه، در گره دوم گواهی می‌دهند که دین زرتشت بر حق و از طرف خداوند است. در گره سوم به رسالت و پیامبری زرتشت گواهی می‌دهند و در گره چهارم به پذیرفتن سه اصل مهم مزدیسنا (پندار نیک، گفتار نیک و کردار نیک) اعتراف می‌نمایند (حسین زاده، ۱۳۹۰ ش، صص ۱۹۰-۱۸۹). همان گونه که نشانه‌ی درونی هر فرد زرتشتی: پندار، گفتار و کردار نیک است، نشانه‌ی برونی اش «سدره و کشتی» است و هر فرد نمازگزار می‌بایست پیش از بجای آوردن هر نمازی «کشتی نو» کند. زمان کشتی نو کردن، نمازگزار می‌بایست اوستای سروش واژ (بهرامی، ۱۳۷۸ ش، ج ۲، ص ۱۱۳۷)، و سپس اوستای کشتی را خوانده

و آن را نو کند. بعد از کشتی نو کردن است که بهدین آماده‌ی به جای آوردن نماز است (بهی، ۱۳۹۰ ش، ج ۱۸ و ۱۷).

ملاحظه می‌شود که رسم کشتی، به منزله‌ی جایگاه و مقامی می‌ماند که یک جوان زرتشتی پس از رسیدن به آن جایگاه، می‌تواند در اجتماعات زرتشتیان شرکت نماید و به تشکیل خانواده اقدام کند. لذا این مراسم، شخصیت دهی به نوجوانان و جوانان، و تکریم آنها به شمار می‌آید که با احساس شخصیت همراه خواهد بود و در شخصیت‌سازی آنها تأثیر مثبت دارد. به نظر می‌رسد چنین آدابی در جهت گسترش و افزایش تکریم شخصیت در اجتماع همراه است که سبب کاهش بسیاری از بزهکاری‌های اجتماعی خواهد شد؛ بخصوص که پس از این مراسم، جوانی که کشتی دریافت کرده می‌تواند به تشکیل خانواده اقدام نماید و در واقع به هویت شخصیتی دست یافته است. البته اعطای گواهینامه رسمی برای انجام امور دینی جای تأمل دارد؛ چه اینکه عبادت‌های دینی، امری قلبی و باطنی است که با گواهینامه‌ی ظاهری سازگاری ندارد و می‌توان آن را در عرصه‌ی رسمی نمودن دین‌ورزی افراد که جنبه‌ی باطنی دارد، به شمار آورد.

۴.۲. وضو گرفتن (پادیاب)

نمازگزار پس از انجام طهارت و پوشیدن سدره و کشتی بستن، اقدام به گرفتن وضو یا پادیاب می‌نماید. ترتیب وضو این چنین است که دست‌ها را تا مچ و صورت را تا بناگوش و زیر زرخ و بالای پیشانی و نیز پاها را تا قوزک سه بار با آب تمیز خوب شستشو می‌دهند. آن‌گاه دعای دست و صورت شستن را که سروش باج (واژ) نام دارد می‌خوانند و به نو کردن کشتی (باز و بسته کردن کشتی) پرداخته، پس از آن آغاز به خواندن نماز می‌کنند. در صورتی که آب نباشد و یا به انگیزه‌ای به کار بردن آب مجاز نباشد، در این صورت دست‌ها را سه بار به روی خاک تمیز می‌زنند و سپس به صورت و پشت دست می‌کشند که بدان تیمم می‌گویند (نیکبخش، ۱۳۸۸ ش، ج ۱۱۵ و ۱۱۶؛ همتی، ۱۳۹۱ ش، ص ۳۶۷- حسین‌زاده، ۱۳۹۰ ش، ص ۱۸۴).

بخشی از دعای سروش باج که زرتشتیان در هنگام وضو گرفتن می‌خوانند، چنین است:

به خشنودی اهورامزدا - اشم وهی (سه بار) - من اقرار دارم و استوارم به دین مزدیسنی که آورنده زرتشت، دشمن دیو

پرستی و دروغ است (شهمردان، ۱۳۸۲، ش، ص ۲۸).

و اگر بامداد باشد چنین می‌گویند:

به هاون (صبحگاه) اشو و سردار اشویی یزشن و نیایش و درود و ستایش باد- به دهدار نیک خواهی که اشو و سردار اشویی باشد یزشن و درود و ستایش باد (همان، ص ۴۱).

آداب وضو گرفتن که از یک طرف، شستشوی صورت و دست‌ها و پاهاست و از طرفی دیگر همراه با ذکر و دعاهایی است که بر زبان وضو گیرنده جاری می‌شود، نقش بسزایی در پاکی ظاهر و باطن افراد خواهد داشت.

۵.۲. پوشاندن سرو پنام

نمازگزار پس از انجام طهارت، پوشیدن سدره، بستن کشتی و انجام وضو، به پوشاندن سر خود اقدام می‌نماید. در برخی از اوستاها جمله‌ی آغازین برای پوشاندن سر به این گونه نگاشته شده:

«نام اورمزد واجیم، منش خوب دارم، همگی سروا پوشیم، همگی نماز و کریم به دادار اورمزد را یومند و خرومند». البته در مراسم همگانی برای مرد و زن شایسته است که همه از سرپوش سفید و یکسان بهره‌مند شوند که این خود نمادی از یک رنگی، یک پارچگی و هم‌زوری جامعه است (بهی، ۱۳۹۰، ش، ص ۱۴ و ۱۳).

بر همین اساس است که یک نمازگزار زرتشتی قبل از نیایش و هنگام نیایش باید سرپوشیده باشد و چنانچه نمازگزار تا سه گام نزدیک آتش ایستاده باشد باید دهان خود را نیز با پارچه‌ای به نام «پنام» بپوشاند (حسین زاده، ۱۳۹۰، ش، ص ۱۹۰).

پوشاندن سر در مقابل آتش، بخصوص که پوشاندن دهان برای کسانی که در فاصله‌ی نزدیک به آتش هستند هم به آن اضافه می‌شود را می‌توان در حیطه‌ی سلامت جویی نمازگزاران تعریف کرد.

۶.۲. رو به قبله ایستادن

زرتشتیان رو به سوی نور کرده و نماز خواندن و نیایش و ستایش خویش را به جا می‌آورند، به همین سبب قبله یا پرستش زرتشتیان به سوی «نور» است. نوع منبع نور اهمیتی ندارد لکن منبع نور بزرگ‌تر و قوی‌تر اولویت دارد. از این رو چنان چه نمازگزار در آتشکده به هنگام روز، نماز به جای بیاورد، با آنکه آتش به او نزدیک‌تر است، رو به سوی نور خورشید نماز خویش را آغاز کرده و برپا می‌دارد؛ البته باید به گونه‌ای رو به خورشید بایستد که پشت به آتش نداشته باشد (بهی، ۱۳۹۰ ش، ص ۱۵ و ۱۴). قبله را از این جهت نور قرار داده‌اند که بهترین داده‌ی خداوند است؛ چه اینکه زرتشتیان همیشه به داده‌های نیک اهورامزدا احترام می‌گذارند؛ در نتیجه هنگام نماز، رو به بهترین داده‌ی خداوند یعنی نور نموده و با احترام به آن در واقع اهورامزدا را که آفریننده چنین داده نیکی است پرستش می‌کنند (منوچهرپور، ۱۳۹۰ ش، ص ۴۹). ایستادن در مقابل خورشید و آتش برای نمازگزاردن، گونه‌ای جسمانی دیدن اهورامزدا را تداعی می‌کند.

۳. مقدمات نماز در شریعت اسلام

۱.۳. طهارت و پاکیزگی

طهارت به معنای پاکی و پاکسازی جسم و جان از آلودگی می‌باشد که در منابع اصیل اسلامی، یعنی قرآن و روایات، بر انجام آن بسیار سفارش شده است و هر مسلمانی قبل از انجام نماز، در مرتبه‌ی اول به طهارت و پاکیزگی خویش اقدام می‌نماید. قرآن کریم می‌گوید:

﴿مَا يَرِيْدُ اللهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُرِيْدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَيُنِيْمَكُمْ نِعْمَتُهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ﴾ (المائدة، ۶) یعنی: خداوند نمی‌خواهد بر شما تنگ بگیرد لیکن می‌خواهد شما را پاک و نعمتش را بر شما تمام گرداند باشد که سپاس [او] بدارید.

هم چنین پیامبر اسلام ﷺ در ضرورت طهارت برای نمازگزار چنین می‌گوید:

«لا صَلَاةَ إِلَّا بِالطَّهْرِ» (حرعاملی، ۱۳۹۱ ق، ج ۱، ص ۲۶۱). هیچ نمازی درست نیست مگر آنکه با طهارت (غسل یا وضو یا تیمم) خوانده شود.

۲.۳. وضو

واژه‌ی وضوء (به ضم واو) در لغت عربی به معنای نظافت، پاکی و نیکوکاری است. وضوء (به فتح واو) به آبی گفته می‌شود که با آن وضو می‌گیرند. در شرع مقدس اسلام، وضو عبارت است از شستن صورت و دست‌ها، مسح جلوی سر و شستن پا در اهل تسنن یا مسح دو پا در شیعه که به نیت طهارت و تقرب به خدا انجام می‌گیرد (طریحی، ۱۴۱۱ ق، ص ۷۴).

در اسلام، مسلمانی می‌تواند وارد حریم نماز شود که جسمش را از آلودگی زدوده باشد و این زدودن تنها با عمل غسل یا وضو و آن هم با آبی پاک و نیتی خالص امکان‌پذیر است و در نبود آب، جانشین و نایب آن خاک است که به آن عمل، تیمم می‌گویند (عارف، ۱۳۸۵ ش، ص ۷۴). در اسلام، طهارت از مقدمات و آداب واجب نماز به شمار رفته است (حائری پور، ۱۳۹۲ ش، ص ۷۴).

در قرآن مجید چنین آمده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ» (المائدة، ۶) یعنی: ای کسانی که ایمان آورده‌اید چون به [عزم] نماز برخیزید صورت و دست‌هایتان را تا آرنج بشویید و سر و پاهای خودتان را تا برآمدگی پیشین [هر دو پا] مسح کنید.

آیه دلالت دارد بر اینکه اقامه‌ی نماز مشروط به وضو است. گویش آیه حاکی از این است که غرض خدای تعالی از تشریح وضو این نیست که تکلیف و مشقت را زیاد کند؛ بلکه غرض این است که مسلمانان دارای طهارت معنوی بشوند و نمازگزار مادامی که وضوی قبلی‌اش باطل نشده طهارت معنوی را دارد. از این رو تک تک نمازها وضو نمی‌خواهد (طباطبایی، ۱۳۶۶ ش، ج ۵، ص ۳۵۵). در حدیثی که از رسول اکرم ﷺ رسیده، وضو را نیمی از ایمان معرفی کرده است: «الْوُضُوءُ نِصْفُ الْإِيمَانِ» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ص ۲۳۸).

۱.۲.۳. شرایط وضو

وضو دو گونه شرایط دارد. برخی شرایط از واجبات وضو به شمار می‌آید؛ و برخی دیگر از مستحبات وضو محسوب می‌شود:

الف) واجبات وضو این هاست:

• نیت کند که وضو را به قصد قربت و برای خدا انجام می‌دهد.

• خودش در حال اختیار کارهای وضو را انجام دهد.

• اعضای وضویش پاک باشند.

• در اعضای وضویش مانع از رسیدن آب نباشد.

• استعمال آب برای او مانعی نداشته باشد.

• آب وضو باید پاک و مطلق باشد.

• آب وضو و مکانی که در آن وضو می‌گیرد نباید غصبی باشد.

• در گرفتن وضو ترتیب و موالات را رعایت کند (طباطبایی یزدی، ج ۱، فی شرائط الوضوء).

ب) مستحبات وضو: منظور از مستحبات وضو دستوراتی است که برای انجام وضو واجب نیست اما انجام آن بر پاداش نماز گزار می‌افزاید و در کمال طهارت مؤثر است. برخی از این مستحبات به قرار زیر است:

• خواندن دعاهای مخصوص به هنگام وضو؛ مانند این دعا که حضرت علی ع به محمد حنفیه آموخت: «اللَّهُمَّ

اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَابِينَ وَ اجْعَلْنِي مِنَ الْمُطَهَّرِينَ» (صدوق، ۱۴۰۰ ق، ج ۱، ص ۴۲).

• مسواک زدن

• مضمضه کردن (آب در دهان کردن)

• استنشاق کردن (آب در بینی کردن)

• گرفتن آب با دست راست

• با توجه وضو گرفتن

• در حال وضو سوره قدر خواندن

• بعد از وضو آیه‌ی الکرسی خواندن

• با یک مدّ یعنی کمتر از یک لیتر وضو ساختن

در آموزه‌های فقهی مواردی همچون اسراف در آب، کمک گرفتن از دیگران و خشک کردن آب وضو ناپسند شمرده شده است (حائری پور، ۱۳۹۲، ش، ص ۹۰).

مسلمانان در صورتی که آب برای وضو یا غسل موجود نباشد، به جای آن تیمم می‌کنند. در تیمم با قصد قربت دست‌ها را بر زمین پاک می‌زنند و سپس مقداری از صورت را مسح می‌کنند. مسح پیشانی تا روی ابروها کافی است و قدری از دست‌ها را نیز مسح می‌کنند که پشت دست از مچ تا سرانگشتان است (عارف، ۱۳۸۵، ش، ص ۷۸).

آداب مستحبّی و واجب در وضو، حاکی از اهمیتی است که دین اسلام برای طهارت و پاکی ظاهری و باطنی انسان با ایمان قائل است. شستن دست‌ها، پاها و صورت در وضو و تکرار چندین نوبت در طول روز، هم‌چنین شرایطی که برای آن وضع شده و ذکرهایی که در هنگام وضو گرفتن توصیه شده می‌تواند در سلامت روح و جسم انسان مؤثر افتد. چنان که ملاحظه شد، همین رویکرد در وضو‌گیری زرتشتیان نیز وجود داشت؛ هر چند با در نظر گرفتن شرایط و آداب وضو در دو آیین و مقایسه آن دو با یکدیگر، سلامت آفرینی روحی و جسمی در وضوی مسلمانان بیشتر مشهود است.

۳.۳. پوشش

در هنگام نماز، عورت مردان باید پوشیده باشد و پوشیده بودن تمام بدن زنان به جز گردی صورت، دست‌ها و پاها از

مچ تا نوک انگشتان در هنگام نماز ضروری است، حتی اگر نامحرمی در محل نباشد. رعایت پوشیدگی زن و دختر با همین کیفیت در غیر نماز وقتی واجب است که مرد نامحرمی در محل باشد (هاشمی، ۱۳۸۵ ش، ص ۱۷؛ مکاریان، ۱۳۸۹ ش، ص ۲۲۵).

یک نمازگزار مسلمان قبل از شروع نماز، علاوه بر تکلیف آراستگی و پاکیزگی ظاهر، شایسته است آداب زیر را جهت فضیلت بیشتر نماز رعایت نماید که جنبه‌ی استحباب دارد:

- پوشیدن نیکوترین جامه‌ها
- عمامه بستن و دنباله عمامه را باز کردن و برشانه انداختن
- پوشیدن عبا، به ویژه برای امام جماعت (حائری پور، ۱۳۹۲ ش، ص ۹۲).
- با لباس‌های متعدد نماز خواندن.
- پوشیدن لباس سفید.
- اجتناب از لباس‌های فاخر و یا لباس‌های خیلی پست (خمینی، ۱۳۷۲ ش، ص ۸۹).

گفتنی است بایسته‌های دیگری مانند پوشیدن لباس سیاه و نازک در هنگام نماز، باز نبودن دکمه‌های لباس، داشتن انگشتر عقیق برای مردان، داشتن طلا و زیورآلات خصوصاً گردن بند برای زنان، نداشتن طلا و لباس ابریشمی برای مردان، پوشیدن لباس تنگ و لباسی که نقش و تصویر صورت دارد و موارد دیگری وجود دارد که مسلمانان به عنوان مستحبات یا مکروهات لباس نماز گزار به آن‌ها توجه می‌کنند و در رساله‌های عملیه آمده است.

۴.۳. مکان نمازگزار

مکانی که یک مسلمان، برای اقامه‌ی نماز بر می‌گزیند دارای شرایط زیر است:

نباید غصبی باشد، در حال تکان خوردن یا تغییر جهت نباشد مگر در حالت اضطرار، پاک و خالی از نجاسات باشد و

بهتر است نمازگزار در مقابل تصویر و تابلو و آینه نماز نخواند. همچنین نباید تنگ و سقف آن کوتاه باشد تا بتواند قیام و رکوع و سجود را بطور صحیح انجام دهد. بهتر است نماز در مسجد خوانده شود و بهترین مسجد، مسجدالحرام، مسجد النبی ﷺ، مسجد کوفه و مسجد بیت المقدس و پس از آن مساجد شهرها می باشد (فلاح زاده، ۱۳۷۴ ش، ص ۸۲).

ملاحظه می شود که اسلام برای مکان نمازگزار، آداب و شرایط بخصوصی مانند غصبی نبودن و خالی از نجاست بودن وضع کرده که مراعات آن به سالم سازی زندگی فردی و محیط اجتماعی کمک می کند. همین طور آدابی از قبیل ثابت بودن مکان، نبودن تصویر در مقابل نمازگزار و موشع بودن مکان نمازگزار حاکی از این است که اسلام برای آرامش روحی و جسمی نمازگزار در هنگام نماز اهمیت قائل است. بویژه اختصاص محیط خاصی به نماز به نام مسجد در این رویکرد اثرگذار است.

۵.۳. رو به قبله ایستادن

مسلمانان در هر جای جهان که هستند رو به کعبه نماز می گزارند.

در قرآن تعیین قبله در شاکله‌ی فعل امر آمده است:

﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ (البقره، ۱۴۹) یعنی: و از هر کجا بیرون آمدی روی خود را به سوی مسجدالحرام بگردان و البته این فرمان - حق است و از جانب پروردگار تو است و خداوند از آنچه می کنید غافل نیست.

سوگیری همه‌ی مسلمانان جهان در نماز به سوی کعبه، حاکی از این امر است که اسلام، نماز را بستر مناسبی برای هم گرایی، انسجام و اتحاد میان مسلمانان قرار داده است. این هدف گذاری، جلوه‌ی اجتماعی و تفرقه زدایی میان جوامع مسلمان و اهمیت و نقش این مسأله در پیشبرد اهداف دین از منظر اسلام را نمایان می سازد.

۳.۶. اذان و اقامه

مسلمانان اذان را شعار توحیدی خود می‌دانند؛ از این رو قبل از شروع نماز اذان می‌گویند که جنبه‌ی آمادگی برای ورود به نماز دارد. اذان، هم اعلام عمومی و ندای فراخوانی مسلمانان برای شرکت در نماز جماعت به شمار می‌آید و هم آماده شدن آن‌ها برای ورود به نماز است (قرائتی، ۱۳۶۸ ش، ص ۵۰).

برای هر فرد مسلمان چه زن و چه مرد، مستحب موکد است که پیش از شروع نمازهای واجب شبانه روزی، خواه در سفر باشد یا حضر، نمازش ادا باشد یا قضا، ابتدا اذان و پس از آن اقامه بگوید (مکاریان ۱۳۸۹ ش، ص ۲۳۶). مسلمانان در اذان و اقامه عبارت‌هایی به کار می‌برند که حاکی از اعتقاد آنها به توحید، نبوت و معاد است. عبارت‌هایی که از شهادت دادن آنها به یگانگی خداوند و رسالت پیامبر اسلام ﷺ خبر می‌دهد. هم‌چنین عبارت‌هایی که دیگران را به نماز فرا می‌خواند و آن را امری تأثیرگذار در زندگی دنیا و آخرت معرفی می‌کند. (مکاریان، ۱۳۸۹ ش، ص ۲۳۸).

نام گذاری اذان که از ریشه‌ی «أذن» اخذ شده، حکایت گر سوگیری اسلام به نقش محوری نماز در حرکت‌های اجتماعی است. اذن در لغت، از یک جهت به معنای اعلام است (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۱۳، ص ۹)، لذا به گوینده‌ی اذان، مؤذن گفته می‌شود؛ یعنی کسی که هنگام فرارسیدن نماز را اعلام می‌کند. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، ص ۷۰). و از جهت دیگر به معنای استماع و گوش سپردن به چیزی است (فراهیدی، ۱۴۰۸ ق، ج ۸، ص ۱۹۹). و از جهت دیگر به معنای اجازه و رخصت آمده است. این گستره معنایی برای اذان و در کنار آن اقامه که به معنای برپاداشتن و بناکردن است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، ص ۶۹۱)؛ مسلمانان را وادار نموده تا به آن اهمیّت بسیار بدهند و در بیان آن، کوشا باشند.

۴. مقایسه

بر اساس آنچه از تعالیم زرتشت و اسلام در باره‌ی نماز آوردیم روشن شد که به خاطر اهمیّت نماز در هر دو آیین، مقدماتی برای ورود به نماز تعیین شده است که بیان‌گر رویکرد آن دو به طهارت و پاکی ظاهری و باطنی در نماز است.

از این رو حاصل بررسی‌ها پیرامون مقدمات نماز در زرتشت و اسلام را در دو محور با عناوین مشترکات و امتیازات آورده و مورد تحلیل قرار می‌دهیم:

۱.۴. اشتراکات زرتشت و اسلام در مقدمات نماز

الف) طهارت و پاکیزگی از مشترکات آیین زرتشت و دین اسلام در آداب ظاهری مقدماتی جهت آمادگی برای ادای نماز محسوب می‌شود. پاکی و طهارت هم شامل اعضاء و جوارح نمازگزار و هم شامل لباس نمازگزار و نیز دربردارنده‌ی پاکیزگی مکان نمازگزار می‌باشد. هم زرتشت و هم اسلام اهتمام خاصی به امر پاکیزگی و نظافت هم در اوقاتی غیر از هنگام نماز قائل هستند و در وقت نماز نیز در جایگاه خود عنایت ویژه‌ای نسبت به بحث پاکی و پاکیزگی نمازگزار دارند. به بیان دیگر هم در آداب و احکام فقهی اسلام، بدن و لباس و مکان نمازگزار باید عاری از نجاسات باشد و هم در آداب نمازگزاری زرتشت نیز این چنین است به عنوان مثال بدن یا لباس یک نمازگزار زرتشتی باید عاری از خون یا موی و نجاست باشد (حسین زاده، ۱۳۹۰ ش، ص ۱۸۳). همان گونه که این امر برای یک نمازگزار مسلمان نیز محقق است البته در خون نکته‌ای نیست اما موی نباید موی مردار یا حیوان حرام گوشت باشد و بدن باید از نجاسات عارضی و ظاهری طاهر باشد (حسینی مرعشی، ۱۴۱۵ ق، ص ۹۲). بنابراین هر دو اینها از حیث کلی رعایت طهارت و پاکیزگی قبل از ورود به نماز مشترک هستند اگر چه در برخی جزئیات، اختلاف دارند که تأکید بیشتر اسلام به طهارت درون را حکایت می‌کند.

ب) فرایند وضو، دیگر وجه اشتراک میان اسلام و زرتشت در آداب مقدماتی نماز است. هم در اسلام و هم در زرتشت، وضو از چنان اهمیت ویژه‌ای برخوردار است که آن را گام اصلی در مقدمات آداب نماز باید به حساب آورد. اگر چه با مطالعه‌ی این بند در بخش مقدمات آداب ظاهری نماز، نقاط اختلافی زیادی از حیث کیفیت گرفتن وضو و برخی احکام و آداب آن به همراه جزئیات، بین این دو هویدا است اما اصل وضو به عنوان مهم‌ترین ادب ظاهری در ورود به حریم مقدس نماز و نیز برخی از احکام متعلق به آن مثل: غصبی نبودن آب وضو، غصبی نبودن ظرف آب وضو، پاک و مباح بودن آب وضو، جانیشینی تیمم به جای وضو در هنگام نبودن آب و یا بیماری نمازگزار و یا خواندن دعاهای مخصوص به هنگام

گرفتن وضو، یک واقعیت مشترک میان مسلمانان و زرتشتیان در مقدمات آداب ظاهری نماز است. واژه‌ی «دست‌نماز» شاهدی بر مشترک بودن وضو میان زرتشتیان و مسلمانان ایرانی است که در ادبیات عامیانه‌ی هر دو ایشان به معنای وضو و تیمم بکار می‌رود (جعفری، ۱۳۹۲ ش، ص ۲۰۳). البته مستحبات فراوانی که در اسلام برای وضو تعیین شده و تأکید مضاعفی که برای پاکی ظاهری و باطنی صورت پذیرفته، حاکی از این است که جایگاه وضو در اسلام از اهمیت بیشتری برخوردار است.

ج) تأکید بر پوشیده بودن بدن هنگام نماز و نیز آراستگی ظاهر نمازگزار قبل از شروع نماز دیگر وجه اشتراکی در مقدمات نماز است. در آموزه‌های تعلیمی هر دو اینها، بهره‌مندی از باطن نماز و معنویات این فریضه در گرو انجام مقدماتی همچون پوشیدن نیکوترین جامه‌ها و لباس‌ها و نیز پوشش و حجاب مناسب و تعریف شده مردان و زنان نمازگزار است.

د) از وجوه مشترک دیگر می‌توان به دقت ویژه‌ای که آیین زرتشت و دین اسلام به مکان نمازگزار دارند اشاره نمود بدین معنی که هر دو شریعت، شرایطی شبیه به هم برای مصلی نمازگزار تشریح و تعیین نموده‌اند که می‌توان به این موارد به عنوان اشتراکات ایشان اشاره نمود: ۱- پاک بودن و نجس نبودن مکان نمازگزار، ۲- غصبی نبودن آن، ۳- تأکید اسلام بر خواندن نماز تا حدّ سعی در مساجد و نیز آیین زرتشت بر خواندن آن در آتشکده‌ها و آدریان‌ها به طور دسته جمعی تأکید دارد.

ه) دیگر وجه اشتراکی این دو شریعت، روی به سوی قبله ایستادن قبل از نماز است. صرف نظر از تفاوت فلسفی و ماهیتی میان قبله‌ی این دو آیین، اینکه در آیین زرتشت و دین اسلام، یک نمازگزار قبل از انجام فریضه‌ی خود، رو به سوی قبله ایستادن را از واجبات نمازگزاری می‌داند، از نقاط اشتراک میان این دو است به طوری که چه در اسلام و چه در آیین زرتشت، هیچ نمازی بدون ایستادن در مقابل و رو به قبله محقق و خوانده نمی‌شود و در واقع نماز خواندن و اقامه‌ی آن، بدون روی به قبله نهادن، بی‌معنا و عملی عبث می‌نماید.

و) از مشترکات دیگر اهتمام ویژه‌ی پیروان آنها بر مؤدب و با وقار ایستادن در محراب نماز است. به تعبیر دیگر از

خواص ذاتی رو به قبله ایستادن، با وقار و بادب شدن نمازگزار است. یعنی نمازگزار به محض آنکه برای شروع نماز، روی به سوی قبله می‌نهد، روح و بدن وی به یک آرامش و وقار نسبی می‌رسد و او با چنین فرایندی در مصلی نماز خویش حاضر می‌شود.

۲.۴. تمایزات زرتشت و اسلام در مقدمات نماز

الف) تفاوت در نوع لباس نمازگزار. زرتشتیان برای نماز از لباس مخصوصی به نام سدره استفاده می‌کنند که دارای ۹ درز می‌باشد؛ سدره پیراهنی گشاد و سفید رنگ و بدون یقه است که زرتشتیان آن را در زیر دیگر لباس‌های خود می‌پوشند. زرتشتیان علاوه بر سدره از کُشتی استفاده می‌کنند. کشتی کمربندی است از پشم گوسفند که در هنگام نماز، آن را از کمر باز کرده و دوباره به کمر می‌بندند. اما لباس متحدالشکلی برای مسلمانان در هنگام اقامه‌ی نماز مشخص نشده است؛ بلکه عورت مردان باید پوشیده باشد و زنان تنها می‌توانند قرص صورت و دست‌ها تا میچ و نیز پاها تا قوزک را نپوشند.

ب) از تمایزات دیگر می‌توان به «پنام» پوشی در میان زرتشتیان نمازگزار اشاره نمود که چنانچه نمازگزار تا سه گام نزدیک آتش ایستاده باشد باید دهان خود را با پارچه‌ای به نام «پنام» بپوشاند، حال آنکه در دین اسلام، زدن نقاب بر چهره یا دهان پوش در هنگام نماز، نکوهیده شده است و برای آن کراهت عنوان گردیده است.

ج) نمازگزار زرتشتی، دست‌ها را تا میچ می‌شوید اما مسلمان، دستان خود را تا آرنج می‌شوید. دیگر آنکه زرتشتیان در وضوی خویش، عملی بنام مسح کشیدن ندارند اما مسلمانان در وضو، روی سر و روی پای خویش را مسح می‌کشند اما زرتشتیان چندین بار پا را تا قوزک با آب شستشو می‌دهند.

د) جهت قبله. هر چند زرتشتیان و مسلمانان هر دو داری قبله‌ای هستند که رو به آن نماز می‌گذارند اما جهت قبله آنها با یک دیگر متفاوت است. جهت قبله زرتشتیان، نور و روشنایی است که رو به سوی آن نماز می‌گذارند (خورشیدیان، ۱۳۸۷ ش، ص ۴۰). در آیین زرتشت ارزش نور و اهمیت آن از نظر زندگی و سلامتی موجودات زنده به قدری است که بدون وجود نور موجود زنده‌ی فعالی در جهان نخواهد بود. چون زرتشتیان همیشه به داده‌های نیک اهورامزدا احترام

می‌گذارند، از این نظر در هنگام نماز روی به بهترین داده‌ی خداوند یعنی نور نموده و با احترام به آن در واقع اهورا مزدا را که آفریننده‌ی چنین داده‌ی نیکی است پرستش می‌کنند (منوچهرپور، ۱۳۹۰ ش، ص ۴۹). در آیین زرتشت هنگام نماز خواندن به سوی نور از قبیل آفتاب، ماه، چراغ، آتش توجه می‌کنند زیرا معتقدند که نمی‌توان برای خدا حدود و جهتی در نظر گرفت. از نظر آنها فروغ و روشنایی ظاهری، نموداری از نور و روشنایی عالم حقیقت و معنویت است و در طراوت روح اثری عظیم دارد و انسان را به تجلیات انوار الهی متوجه می‌سازد (حسین زاده، ۱۳۹۰ ش، ص ۱۸۴).

اما قبله‌ی مسلمانان کعبه است که آن را به خداوند نسبت می‌دهند و به عنوان بیت الله رو به سوی آن نماز می‌گذارند. مسلمانان در هر جای عالم که هستند هنگام پرستش خداوند متوجه کعبه می‌شوند و به سوی آن نماز می‌گذارند. از نظر مسلمانان رو به کعبه بودن در نماز امری واجب به شمار می‌آید (عطایی اصفهانی، ۱۳۸۵ ش، ص ۵۰).

ه) اذان و اقامه نقطه‌ی افتراق دیگری است که مسلمانان آن را شعار و پرچم نماز خویش می‌دانند و آخرین قدم در مقدمات آداب ظاهری قبل از نماز است. اما مقدمه‌ای شبیه به اذان و اقامه در آموزه‌های زرتشت پیش از نمازگزارانی آنها یافت نمی‌شود.

۵. نتیجه‌گیری

در مقدمات نماز اسلام و زرتشت در کلیات طهارت و پاکیزگی ظاهری و باطنی اشتراکاتی دارند با این حال پوشاندن سر از آداب آنها است که در اسلام مستحب است. *پرتال جامع علوم انسانی* در انجام عبادت در هر دو آیین باید رو به قبله باشیم؛ در مکان نماز گزار هر دو شریعت، شرایطی شبیه به هم برای مصلی تشریح کرده‌اند.

تفاوت در نوع لباس در هر دو آیین دیده می‌شود؛ هم‌چنین اذان و اقامه به عنوان یکی از تقاطع افتراق وجود دارد.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه‌ی محمد مهدی فولادوند، انتشارات مرکز طبع و نشر قرآن کریم، تهران: ۱۳۶۸ ش.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرّم، لسان العرب، دار صادر، بیروت، ۱۴۱۲ ق.
۳. اوشیدری، جهانگیر، دانشنامه مزدیسنا (واژه نامه توضیحی آیین زرتشت)، نشر مرکز، تهران: ۱۳۷۱ ش.
۴. بویس، مری، زردشتیان، باورها و آداب دینی آن‌ها، ترجمه: عسکر بهرامی، نشر ققنوس، تهران: ۱۳۸۱ ش.
۵. بهرامی، احسان، فرهنگ واژه‌های اوستا، تهران: نشر مروارید، ۱۳۷۸ ش.
۶. بهی، موبد اردشیر، نماز در دین زرتشتی، تهران: نشر فروهر، ۱۳۹۰ ش.
۷. بی‌ناس، جان، تاریخ جامع ادیان، ترجمه علی اصغر حکمت، تهران: انتشارات پیروز، ۱۳۵۴ ش.
۸. جعفری، ابوالقاسم، نماز در ادیان، تهران: ستاد اقامه نماز، ۱۳۹۲ ش.
۹. حائری پور، محمد مهدی، آداب نماز، تهران: ستاد اقامه نماز، ۱۳۹۲ ش.
۱۰. حرعاملی، شیخ محمد بن الحسن، وسایل الشیعه الی تحصیل مسایل الشریعه، تصحیح شیخ عبدالرحیم ربانی شیرازی، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۳۹۱ ق.
۱۱. حسین زاده، آناهیتا، آیین و شریعت زرتشتی، تهران: انتشارات اردیبهشت، ۱۳۹۰ ش.
۱۲. حسینی مرعشی، اسماعیل بن احمد، اجماعیات فقه الشیعه، بیروت: موسسه المنار، ۱۴۱۵ ق.
۱۳. خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، قم: مؤسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۳۶۵ ش.
۱۴. همو، رساله‌ی نوین، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۲ ش.
۱۵. خورشیدیان، اردشیر، پاسخ به پرسش‌های دینی زرتشتیان، تهران: انتشارات فروهر، ۱۳۸۷ ش.
۱۶. دوستخواه، جلیل، اوستا نامه مینوی آیین زرتشت، از گزارش ابراهیم پورداود، تهران: انتشارات مروارید، ۱۳۴۳ ش.
۱۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت: دارالعلم الشامیه، ۱۴۱۲ ق.
۱۸. شهردان ایران شهردان، رشید، خرده اوستا، تصحیح و تطبیق از موبد مهربان موبد خدامراد موبد دینیار

- فیروزگری، تهران: انتشارات فروهر، ۱۳۸۲ ش.
۱۹. صدوق، ابو جعفر علی بن حسین قمی (ابن بابویه)، *من لا یحضره الفقیه*، تحقیق شیخ محمد جواد الفقیه، بیروت: دارالاصول، ۱۴۱۳ ق.
۲۰. طباطبائی، سید محمد حسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۶۶ ش.
۲۱. طریحی، فخرالدین، *مجمع البحرین*، قم: انتشارات آل بیت علیهم‌السلام، ۱۴۱۱ ق.
۲۲. عارف، علی اکبر، *پیام نماز و رازهای آن*، قم: نشر مهر امیرالمؤمنین علیه‌السلام، ۱۳۸۵ ش.
۲۳. عطائی اصفهانی، م. م. ع، *نماز در سایر ادیان آسمانی و چرا به طرف قبله*، قم: انتشارات حضرت عباس علیه‌السلام، ۱۳۸۵ ش.
۲۴. فراهیدی، خلیل بن احمد، *العین*، بی‌جا، انتشارات هجرت، ۱۴۱۰ ق.
۲۵. فلاح زاده، محمد حسین، *آموزش احکام*، قم: نشر الهادی، ۱۳۷۴ ش.
۲۶. قرائتی، محسن؛ *راز نماز*، تدوین از جواد محدثی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران: سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۶۸ ش.
۲۷. مجلسی، محمد باقر، *بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار ائمه اطهار علیهم‌السلام*، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۲۸. مشکور، محمد جواد، *تاریخ ایران زمین*، تهران: انتشارات اشرفی، ۱۳۶۳ ش.
۲۹. مکارم شیرازی، ناصر، *رساله‌ی توضیح المسائل*، قم: مدرسه‌ی الامام علی بن ابی طالب علیه‌السلام، ۱۳۷۸ ش.
۳۰. مکاریان، ناصر، *ره‌توشه‌ی نوجوان (اصول عقاید، اخلاق و احکام مطابق با فتاوی‌ای آیه‌الله موسوی اردبیلی)*، قم: انتشارات نجابت، ۱۳۸۹ ش.
۳۱. منوچهرپور، منوچهر، *بدانیم و سربلند باشیم (فشرده‌ای از آموزش‌های دین زرتشت)*، تهران: نشر فروهر، چاپ چهارم، ۱۳۹۰ ش.
۳۲. میرفتاح، منصوره، *زرتشت چهره تابناک ایران باستان*، مقدمه از محمدعلی معلم دامغانی، تهران: نشر

محمد ﷺ، ۱۳۸۸ ش.

۳۳. نیکبخش، زینب و غرقی، مرضیه، زرتشت در فراز و نشیب تاریخ، تهران: انتشارات پل، ۱۳۸۸ ش.
۳۴. واعظی نژاد، حسین؛ طهارت روح، قم: ستاد اقامه نماز، ۱۳۷۴ ش.
۳۵. هاشمی، محمد، آموزش نماز، تهران: انتشارات فرهنگ جامع، ۱۳۸۵ ش.
۳۶. همتی، فرامر، زرتشت پیامبر ایرانی، تهران: انتشارات پیمان، ۱۳۹۱ ش.

